

УДК 336.71

В.О. Черномор
аспірант,

ДВНЗ «Університет банківської справи»

Сутність і функції платіжних систем

Ключові аспекти теорії платіжних систем досі залишаються недостатньо дослідженими, що пов'язано зі стрімким розвитком платіжних систем і підвищенням їх ролі в економіці. Тому мета цієї статті полягає у дослідженні сутності, значення і функцій платіжних систем. Для досягнення поставленої мети були розроблені авторські визначення термінів «платіжна система» як окремого економічного суб'єкта, «платіжна система країни» як інституційного утворення, «платіжний інструмент». Також були визначені функції платіжних систем, до яких слід відносити функції забезпечення обігу, забезпечення здійснення платежів, забезпечення інформації про можливість і умови здійснення платежу, координації учасників платіжної системи і руху грошей в ній, контролю і нагляду за порядком проведення платежів, глобалізаційну, гарантійну, забезпечення продажів цифрових товарів, запобігання легалізації доходів отриманих злочинним шляхом і ухиленням від сплати податків.

Ключові слова: платіжна система, визначення платіжних систем, функції платіжних систем, платіжний інструмент, платіжний засіб.

В.А. Черномор
аспірант,

ГВУЗ «Університет банковского дела»

Сущность и функции платежных систем

Ключевые аспекты теории платежных систем до сих пор остаются недостаточно исследованными, что связано со стремительным развитием платежных систем и повышением их роли в экономике. Поэтому цель этой статьи заключается в исследовании сущности, значения и функций платежных систем. Для достижения поставленной цели были разработаны авторские определения терминов «платежная система» как отдельного экономического субъекта, «платежная система страны» как институционального образования, «платежный инструмент». Также были определены функции платежных систем, к которым следует относить функции обеспечения обращения, обеспечения осуществления платежей, обеспечения информации о возможности и условиях осуществления платежа, координации участников платежной системы и движения денег в ней, контроля и надзора за порядком проведения платежей, глобализационную, гарантийную, обеспечения продаж цифровых товаров, предотвращения легализации доходов полученных преступным путем и уклонением от уплаты налогов.

Ключевые слова: платежная система, определение платежных систем, функции платежных систем, платежный инструмент, платежное средство.

V. Chernomor
Postgraduate Student of Banking University

Essence and functions of payment systems

Due to the rapid development of payment systems and increase of their role in the economy, key aspects of the theory of payment systems remain insufficiently studied. Therefore, the purpose of this article is to study the nature, value and function of payment systems. Author's

definition of “payment system”, “payment system of the country” and “payment instrument” was developed to achieve this goal. In addition, functions of payment systems were defined: functions of circulation provision, payment provision, the function of providing information about the possibility and terms of payment, the function of coordinating participants of the payment system and movement of money in it, control and supervision of payments order, globalization function, guarantee function, function of providing payments for digital products sales, the function of preventing legalization of proceeds crime and tax evasion.

Keywords: payment systems, determination of payment systems, the functions of payment systems, payment instrument, means of payment.

Постановка проблеми

З розвитком економіки висуваються більш високі вимоги до швидкості, безпечності, доступності, зручності і вартості розрахунків і переказів коштів. Традиційні паперові гроші не здатні повною мірою задовольнити потреби, які висуваються суспільством на сучасному етапі його економічного розвитку, що збільшує роль платіжних систем в економічному зростанні країни.

Разом з тим не лише практичні аспекти функціонування платіжних систем залишаються недостатньо дослідженими, але й ключові аспекти теорії платіжних систем викликають дискусії у науковій спільності, що пов'язано зі стрімким розвитком платіжних систем і підвищенням їхньої ролі в економіці. Тому теорію платіжних систем можна вважати одним із найменш розроблених розділів економічної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Значний вклад у розвиток теорії платіжних систем внесли такі вчені: С. Міщенко [1], О. Вовчак [2], І. Кравченко [3], Ю. Балакіна [3], Дж. Спіндлер [4], Б. Саммерс [4], Ю. Мазіна [5], О. Коробейникова [6], Н. Байдукова [7], В. Усоскін [8], В. Белоусова [8], Т. Коккола [9], Б. Івасів [10], І. Трубін [11], Л. Барабан [12].

Високо оцінюючі праці вказаних учених, слід зазначити, що не існує єдиного підходу до визначення деяких ключових аспектів теорії платіжних систем, що ускладнює подальші теоретичні дослідження. Це стосується, зокрема, визначень сутності, значення і функцій платіжних систем.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Розвиток платіжних систем, поява нових платіжних інструментів і методів розрахунку призводить до того, що існуючі дослідження швидко втрачають актуальність. Крім того, дослідження функцій платіжних систем здебільшого зводяться до констатації завдань або переваг платіжних систем.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження сутності, значення і функцій платіжних систем.

Вклад основного матеріалу дослідження

Платіжні системи є важливою частиною грошової системи країни. Вважається, що платіжні системи мають безпосередній вплив на забезпечення стабільності національної грошової одиниці та стійкості грошового обороту [13, с. 211]. В Кодексі належної практики із забезпечення прозорості грошово-кредитної політики, який був розроблений МВФ, зазначається: «від роботи платіжної системи країни залежить проведення грошово-кредитної політики і функціонування фінансової системи, а структура платіжної системи впливає на системну стабільність» [1, с. 6].

Більшість учених дають визначення платіжної системи з точки зору складо-

вих частин їх інфраструктури та обов'язкової функції, якою виступає здійснення переказу. При цьому поняття «платіжна система» і «система переказу грошей» чітко не розмежовуються, незважаючи на те, що в результаті здійснення платежу, на відміну від звичайного переказу, виникає зворотне зобов'язання отримувача перед платником, або навпаки – анулюється зобов'язання платника перед отримувачем. Але оскільки не можливо заборонити здійснення розрахунків за товари або послуги за допомогою систем переказу грошей, регулювання платіжних систем і систем переказу грошей здійснюється на загальних засадах.

Комітет з платіжних систем і систем розрахунків Банку міжнародних розрахунків визначає платіжну систему наступним чином: «набір платіжних інструментів, банківських процедур і, як правило, міжбанківських систем переказу коштів, поєднання яких забезпечує грошовий обіг» [14, с. 37].

Крім того, зазначена організація дає більш розширене визначення терміна «платіжна система» – «це набір інструментів, процедур і правил переказу коштів між учасниками чи серед учасників; система включає учасників та організацію, яка є її оператором. Основою платіжної системи, як правило, є угода між учасниками й оператором, а переказ коштів відбувається відповідно до узгодженої ними операційної інфраструктури» [15, с. 148].

Професор О.Д. Вовчак уточнює визначення як «набір платіжних інструментів, банківських і, як правило, міжбанківських систем переказу коштів, поєднання яких забезпечує грошовий обіг разом з інституційними правилами та процедурами, що регламентують використання цих інструментів і механізмів» [2, с. 54].

Власне визначення платіжній системі дають І.С. Кравченко і Ю.С. Балакіна: «платіжна система є інфраструктурою фінансового ринку, що містить установу, яка забезпечує операційну діяльність платіжної системи, учасників платіжної системи, а також інші елементи, що забезпечують здійснення розрахунків за платежами і переказами учасників і користувачів послуг платіжних систем або третіх осіб шляхом взаємодії між ними у межах визначеного правового поля» [3].

Відповідно до визначення Дж. Є. Спіндлера платіжна система – це «ряд правил, установ і технічних механізмів для переказу коштів, що є невід'ємною частиною грошово-кредитної системи такої економіки» [4, с. 11]. Платіжну систему Ю.Ю. Мазіна визначає як «сукупність інститутів, інструментів та процедур, передбачених для врегулювання і погашення зобов'язань економічних суб'єктів під час придбання та використання ними матеріальних, нематеріальних та фінансових ресурсів» [5]. О.М. Коробейникова характеризує платіжну систему як «сукупність фінансових інститутів, що здійснюють операційну, координаційну, консультаційну та інші види діяльності у сфері здійснення платежів і розрахунків в економіці та (або) її окремих секторах» [6, с. 98].

Своєю чергою Н.В. Байдукова дає наступне визначення платіжної системи – це «інституційне утворення, у основі якого лежить сукупність звичаїв, норм та правил, договірних відносин, технологій, технічних засобів, методик та організації розрахунків, за допомогою яких всі учасники можуть здійснювати фінансові операції і розрахунки один із одним» [7]. В.М. Усоскін і В.Ю. Белоусова визначають поняття «національної платіжної системи» як «всі види платіжних систем, що діють в країні, ... які забезпечують ефективне функціонування як фінансового сектора країни, так і всієї економіки загалом» [8].

Поняття «платіжної системи» також розглядається як «певний тип відносин, перш за все банків, що з'явився на додаток до традиційних двосторонніх відносин розрахункового обслуговування в межах договору банківського рахунку (відносини «клієнт – банк») або в рамках договору кореспондентського рахун-

ку (відносини «банк – банк»). Найважливішою властивістю платіжної системи є дотримання банками-учасниками платіжних систем правил платіжної системи – єдиного зведення прав і обов’язків, добровільно прийнятих банками-учасниками, у зв’язку з чим сукупність окремих двосторонніх банківських відносин трансформується в мережеву структуру взаємозв’язків, побудовану на багатосторонній основі» [16].

В Законі України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» дається таке визначення платіжної системи – «це платіжна організація, учасники платіжної системи та сукупність відносин, що виникають між ними при проведенні переказу коштів. Проведення переказу коштів є обов’язковою функцією платіжної системи» [17].

Таким чином, зустрічаються визначення терміна «платіжна система» з точки зору окремої організації, а також інституційного утворення. У своїх визначеннях автори намагаються об’єднати функціональні, організаційні та юридичні аспекти платіжних систем. Неоднозначність визначень пов’язана з різноманітністю платіжних систем, адже вони можуть відрізнятися не лише за технологіями здійснення платежів, але й сферою використання. Безперервний розвиток платіжних систем також ускладнює завдання щодо розробки визначення, яке чітко відмежувало би платіжні системи від організацій, що не відносяться до них регуляторами та науковою спільнотою. Тому необхідно сформулювати належне визначення терміна «платіжна система», яке дало би змогу повністю вирішити зазначене завдання.

Аналіз визначень як названих, так й інших науковців (табл. 1) надало можливість сформулювати наступне визначення терміна «платіжна система» – це установа (платіжна організація) або сукупність установ (платіжна організація, учасники платіжної системи та оператори послуг платіжної інфраструктури), які надають послуги переказу грошей або здійснення платежів на користь третіх осіб в межах встановлених правил і процедур. Процесування платіжних повідомлень та здійснення розрахунків за платежами є обов’язковими функціями платіжної системи.

Оскільки платіжні системи не функціонують повністю відокремлено одна від іншої чи від банківської системи або грошової системи країни, доцільно вести поняття платіжна система країни як невід’ємної частини грошової системи країни, що складається з сукупності платіжних систем і законодавчо встановлених правил і норм, що регулюють вимоги та порядок реєстрації платіжних систем, а також порядок здійснення платежів і переказів.

Неможливо розглядати платіжні системи окремо від платіжних інструментів, які в них застосовуються, оскільки вони мають значний вплив на процес здійснення платежів і функціональні можливості платіжних систем. Крім того, впровадження більш зручних і безпечних інструментів є одним з основних напрямів розвитку роздрібних платіжних систем. Закон України визначає платіжний інструмент як засіб певної форми на паперовому, електронному чи іншому носії інформації, який використовується для ініціювання переказів. До платіжних інструментів належать документи на переказ та електронні платіжні засоби [17].

Очевидно, що зазначене визначення не відповідає дійсності, оскільки деякі платіжні системи дозволяють використовувати для ініціювання переказу відбитки пальців або інші біометричні дані. Крім того, в платіжних системах Visa і MasterCard для розрахунків в мережі Інтернет платнику достатньо ввести номер карти, дату закінчення дії карти і трьохзначний код. Більше того, в цих же платіжних системах ініціація деяких платежів може здійснюватися взагалі без участі

Таблиця 1

**Порівняння існуючих визначень терміна
«платіжна система» з авторським визначенням**

Визначення інших авторів	Авторське визначення	Обґрунтування визначення
«...система включає учасників та організацію, яка є її оператором...» [15, с. 148]; «...містить установу, що забезпечує операційну діяльність платіжної системи, учасників платіжної системи...» [3]; «...сукупність фінансових інститутів...» [6, с. 98];	...установа (платіжна організація) або сукупність установ (платіжна організація, учасники платіжної системи та оператори послуг платіжної інфраструктури)...	платіжна система може складатися навіть з однієї установи
«...забезпечують здійснення розрахунків за платежами і переказами учасників і користувачів послуг платіжних систем або третіх осіб...» [3]; «...сукупність відносин, що виникають між ними при проведенні переказу коштів...» [17]	...надають послуги переказу грошей або здійснення платежів на користь третіх осіб ...	платіжні системи не просто забезпечують здійснення платежів, а надають послуги переказу грошей або здійснення платежів на платній основі. Оскільки магазини можуть здійснювати емісію платіжних інструментів для здійснення розрахунків у власній мережі (наприклад, подарункових карток), необхідно уточнити, що платіжні системи повинні надавати послуги здійснення платежів на користь третіх осіб
«...проведення переказу коштів є обов'язковою функцією платіжної системи...» [17]	...процесування платіжних повідомлень та здійснення розрахунків за платежами є обов'язковими функціями платіжної системи...	оскільки проведення переказу може здійснюватись за допомогою звичайних кореспондентських відносин, а процесування платіжних повідомлень – комунікаційних систем, необхідно уточнити, що платіжні системи повинні здійснювати процесування платіжних повідомлень та здійснення розрахунків за платежами

Джерело: складено автором

платника, наприклад, штрафи за порушення дорожнього руху, платежі за комунальні послуги тощо.

Європейський центральний банк визначає платіжний інструмент як інструмент або набір процедур, що дають можливість здійснювати передачу коштів від платника до одержувача платежу [9, с. 28]. Це визначення занадто розпливчасте і не дає чіткої відповіді на запитання, що таке платіжний інструмент.

Враховуючи те, що сучасний платіжний інструмент може не мати фізичної форми і його ключова функція полягає в ідентифікації та аутентифікації платника, термін «платіжний інструмент» слід визначати як набір даних, який використовується для ідентифікації та аутентифікації платника в платіжній системі з метою ініціації переказу або платежу. До таких даних можна віднести підпис, відбиток печатки, пароль, електронний цифровий підпис, біометричні дані тощо. Відповідно, платіжні карти та мобільні пристрої з технологією NFC є лише засобом зберігання та передачі платіжної інформації.

Варто зазначити, що деякі автори [10; 11; 12] помилково відносять до платіжних інструментів електронні гроші. Закон України надає достатньо точне визначення поняття «електронні гроші» – це одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж особа, яка їх випускає, і є грошовим зобов'язанням цієї особи, що виконується в готівковій або безготівковій формі [17]. Таким чином, електронні гроші не використовуються для ініціації переказу або аутентифікації платника, і тому не можуть вважатися платіжним інструментом. Але електронні гроші разом з безготівковими грошима і віртуальними валютами слугують платіжним засобом.

Оскільки платіжні системи є частиною грошової системи країни, їх основні функції також повторюють функції грошей – це функції обігу і платежу. Але в науковій спільноті відсутній єдиний підхід до визначення додаткових функцій платіжних систем. Наприклад, Н.В. Байдукова виділяє наступні функції платіжних систем [7]:

- інформаційна забезпеченість учасників ринку про можливості здійснення платежів;
- регулювання і використання кредитних грошей для проведення платежів;
- контроль і нагляд за порядком проведення платежів з використанням кредитних грошей;
- посередницька, пов'язана з кредитуванням на товарних ринках з використанням вексельного обігу;
- регулювання укладання угод купівлі-продажу товарів з використанням платежів кредитними грошима;
- регулювання операцій, що здійснюються на товарних ринках з використанням розрахунків кредитними грошима;
- оптимізація витрат учасників ринку в межах можливостей єдиного інформаційного простору під час проведення різних угод;
- інформаційна забезпеченість учасників ринку про можливості використання кредитних грошей в якості грошового капіталу;
- регулювання руху кредитних грошей в економіці в якості грошового капіталу;
- контроль за функціонуванням ринку при здійсненні операцій руху кредитних грошей в економіці в якості грошового капіталу;
- оптимізація витрат учасників ринку в межах можливостей єдиного інформаційного простору при здійсненні операцій руху кредитних грошей в економіці в якості грошового капіталу.

Окрім іншого, платіжні системи також виконують гарантійну функцію, яка забезпечується процедурами оскарження операцій, що можуть передбачатись правилами користування. Платіжні системи забезпечують віддалений доступ своїм клієнтам до платіжних послуг, власних заощаджень, які розміщені на банківських рахунках або електронних гаманцях, і кредитів, що забезпечує виконання функції стимулювання споживання. Глобалізаційна функція проявляється через здатність платіжних систем забезпечувати здійснення міжнародних платежів, у тому числі з автоматичною конвертацією. Тому платіжні системи одночасно є наслідком (з розвитком міжнародної торгівлі і туризму виникла необхідність у швидких і надійних способах здійснення платежів) і причиною глобалізаційних процесів (спрощують і пришвидшують рух міжнародного капіталу, сприяють розвитку міжнародної торгівлі, в тому числі роздрібною, створюють умови для міжнародного фрілансу тощо). Існування ринку цифрових товарів за відсутності платіжних систем також було б дуже ускладнене і обмежене великими ви-

давництвами. Крім того, використання платіжних систем підвищує можливості державного контролю за легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом і ухиленням від податків.

Таким чином, на думку автора, можна виділити вісім функцій платіжних систем (табл. 2).

Таблиця 2

Функції платіжних систем

№	Функція платіжної системи	Важливість
1	Забезпечення обігу	Основана
2	Забезпечення здійснення платежів	Основана
3	Забезпечення інформації про можливість і умови здійснення платежу	Основана
4	Координація учасників платіжної системи і руху грошей в ній	Основана
5	Контроль і нагляд за порядком проведення платежів	Основана
6	Глобалізаційна	Додаткова
7	Гарантійна	Додаткова
8	Забезпечення продажів цифрових товарів	Додаткова
9	Запобігання легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом і ухиленням від сплати податків	Додаткова

Джерело: складено автором

Звичайно, виконання глобалізаційної, гарантійної і функції забезпечення продажів цифрових товарів не виконуються всіма платіжними системами, але саме ці функції зумовили їхню успішність, тому що в них полягають переваги платіжних систем над готівкою для користувачів.

Висновки

Проведене дослідження засвідчило, що не існує єдиного підходу до визначення поняття «платіжна система», але серед розглянутих визначень можна виділити системний, системно-функціональний, процесний і організаційний підходи. Різноманітність підходів до визначення пов'язана зі складністю і багатогранністю цього поняття. Тому в цій роботі пропонується авторське визначення терміна «платіжна система» як окремого економічного суб'єкта – це установа або сукупність установ, які надають послуги переказу грошей або здійснення платежів на користь третіх осіб в межах встановлених правил і процедур. Процесування платіжних повідомлень та здійснення розрахунків за платежами є обов'язковими функціями платіжної системи. Також у роботі пропонується визначення терміна «платіжна система країни» як інституційного утворення і невід'ємної частини грошової системи країни, що складається з сукупності платіжних систем і законодавчо встановлених правил і норм, що регулюють вимоги та порядок реєстрації платіжних систем, а також порядок здійснення платежів і переказів.

Безперервний розвиток платіжних систем призводить до того, що окремі визначення втрачають свою актуальність. Це стосується, зокрема, визначення поняття «платіжний інструмент», яке, на думку автора, має бути сформульоване таким чином: це набір даних, який використовується для ідентифікації та аутентифікації платника в платіжній системі з метою ініціації переказу або платежу. Суттєве значення платіжної системи країни обумовлене її системним зв'язком та взаємозалежністю з грошовою системою країни як її важливим елементом.

Проведене дослідження також дало можливість визначити функції платіжних систем, до яких слід відносити функції забезпечення обігу, забезпечення здійс-

снення платежів, забезпечення інформації про можливість і умови здійснення платежу, координації учасників платіжної системи і руху грошей в ній, контролю і нагляду за порядком проведення платежів, глобалізаційну, гарантійну, забезпечення продажів цифрових товарів.

Література

1. Мищенко С.В. Современные проблемы теории денег и денежного обращения. – К. Центр научных исследований Национального банка Украины, Университет банковского дела, 2011. – 230 с.
2. Вовчак О.Д. Платіжні системи : навчальний посібник / О.Д. Вовчак, Г.Є. Шпаргало, Т.Я. Андрейків. – К. : Знання, 2008. – 341 с.
3. Кравченко І.С. Визначення сутності поняття «Платіжна система» / І.С. Кравченко, Ю.С. Балакіна // Фінансовий простір – 2014. – № 3 (15). – С. 141-146.
4. Спиндлер Дж.Э. Центральный банк и платёжная система / Дж.Э. Спиндлер, Б.Д. Саммерс — Платёжная система: структура, управление и контроль МВФ. – Вашингтон. – 1994. – 280 с.
5. Мазина Ю.Ю. Надзор за платежными системами (на примере частных платежных систем) : автореф. дис. к. эк. наук : 08.00.10 / ИГХТУ. – Иваново, 2002. – 22 с.
6. Коробейникова О.М. Теоретико-методологический анализ сущности локальных платёжных систем / О.М. Коробейникова // Современная экономика: проблемы, тенденции, перспективы. – № 9. – 2013. – С. 94-108.
7. Байдюкова Н.В. Методология формирования и функционирования платежной системы : автореф. дис. д-ра эк. наук : 08.00.10 / ГОУВ-ПО «СПб гос. ун-т эк. и финансов». – СПб, 2007.
8. Усоскин В.М. Мировые тенденции развития платежных систем / В.М. Усоскин, В.Ю. Белоусова // Деньги и Кредит – 2010. – № 11. – С. 39-48.
9. Payments, securities and derivatives, and the role of the eurosystem / [editor T. Kokkola] // European Central Bank. – 2010. – 369 p.
10. Івасів Б. Історія виникнення та перспективи розвитку електронних грошей. / Б. Івасів // Світ фінансів – 2008. – № 2 (15). – С. 157-160.
11. Трубін І.О. Особливості визначення поняття «електронні гроші» / І.О. Трубін // Фінансове право – 2010. – № 4 (14). – С. 7-10.
12. Барабан Л.М. Електронні гроші: можливості, тенденції та перспективи розвитку в Україні. / Л.М. Барабан // Фінансовий простір – 2014. – № 3 (15). – С. 10-15
13. Кодекс надлежащей практики по обеспечению прозрачности в денежно-кредитной и финансовой политике: декларация принципов. – 19 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.imf.org/external/np/mae/mft/code/rus/code2r.pdf>
14. A glossary of terms used in payments and settlement systems // Bank for International Settlements, CPSS. – Basel : BIS, 2003. – 53 с.
15. Principles for financial market infrastructures // CPSS-IOSCO. – Basel : BIS, 2012. – 188 с.
16. Платежные и расчетные системы. Международный опыт : Вып. 22. – М. : Центральный банк Российской Федерации, 2010. – 39 с.
17. Закон України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 29.